

կուերորդ օրը Էրի մարմինը փայտակոյտին վրայ կը դրուի այրուելու համար, յանկարծ կը կենդանանայ ու կը սկսի պատմել ինչ որ տեսած էր Սանդարամետին մէջ: Էրոս կը պատմէ թէ հոգին աւանդելէն վերջ՝ ուրիշ բազմաթիւ հոգիներու հետ երթալու միջոցին կը հասնին աստուածային տեղ մը, ուր երկրի վրայ և անոր համապատասխան նաեւ երկինք երկու երկու բացուածքներ կային: Ասոնց մէջ տեղ նստած էին դատաւորները, որոնք հոգին մարմնէն անջատելով՝ արդարներուն կը հրամայէին մտնել աջ կողմի ճամբան, որ երկինք կը տանէր, իւրաքանչիւրին առջեւէն՝ ալ կախուած էր նշան մը, որուն վրայ վճիռը և իրենց դէպքերը գրուած էին: Ասոր հակառակ չարերուն կը հրամայէին ձախ ճամբով դէպի վար երթալ. ասոնք ալ նշան ունէին իրենց ետեւը, ուր նշանակուած էին իրենց գործերը: Բայց երբ Էրի կարգն եկաւ, ըսին թէ ինք պէտք է մարդոց հրեշտակ ըլլայ, որ հաղորդէ ինչ որ տեսաւ¹»:

Աղբքսանդրիոյ կղեմէս պատրիարքը Պղատոնի Էրոսը կ'ուզէ նոյնացնել Զրադաշտին հետ, որովհետեւ կ'ըսէ, Զրադաշտ ինք իր մասին «Որդին եմ Արմէնիոսի ու ցեղով ալ պամփիլիացի» բառերով ինքզինքը կը ներկայացնէ: Ուրիշ մատենագիրներ, ու ի մասնաւոր Պրոկղ անուն Յոյն փիլիսոփան կը բացատրէ թէ կղեմէսի պատմածը կիւրոս թագաւորին օրով ապրող Զրադաշտը կրնայ ըլլալ և ոչ Պղատոնի Էրոսը: Պրոկղ փիլիսոփան շարունակելով կ'ըսէ թէ Պղատոնի Էրոսը ՀԱՅ ԷՐ ու կ'աւելցնէ թէ շատեր ալ, ու մանաւանդ նշանաւոր մարդիկ՝ Էր պամփիլիացին «հայ կը համարին»:

Պղատոնի Էրոսը, կամ Հերոդոտոսի թրակիացի Արէսը նոյնացած են Հայոց Արայ Գեղեցիկին հետ, միայն թէ առաջինները կրած են յունական ազդեցութիւն իսկ վերջինը Փոքր-ասիական ու Հայկական ազդեցութեանց ենթակայ ըլլալով՝ դարձաւ Հայոց ազգային դիւցազնը: Ոմանք Պղատոնի Էրոսը ուղղակի թրակիացի Ա-

րէսի ու Ափրոդիտի որդին կը համարին, ու եթէ զայն կապենք Փոքր Հայքի սահմանակից Ամազոններու հետ, կրնանք հետեցնել թէ Արայ Գեղեցիկի աւանդութիւնը հնդեւրոպական հայոց հետ ճամբորդած է Հայաստան, ու թերեւս Ծոփաց աշխարհը, որովհետեւ Յովսէպոս իր «Հնախօսութիւններուն» մէջ կ'աւանդէ Ծոփաց Աղրազար անուն թագաւորի մը յիշատակութիւնը որ որդին էր Արայի: Հաւանաբար Յովսէպոս Արայի ու Աղրազարի անունները կրնայ իմացած ըլլալ Հայաստան բնակող հրեայ գաղթականներէն: Յովսէպոս կը պատմէ Դաւիթ մարգարէ — թագաւորին յաջողութիւններն ու Մովսրացիներու դէմ ըրած յարձակումները, ու կ'աւելցնէ. —

«Եւ մինչ անոնց [Մովսրացիներուն] «վրայ տարեկան տուրք դրաւ, անմիջապէս Ծոփաց Աղրազար թագաւորին՝ Արայի որդւոյն դէմ քալեց, և անոր հետ «Եփրատայ քով պատերազմելով՝ անկից «20,000 հետեւակ ու 7,000 ձիաւոր «սպաննեց: Այնպէս որ մինչեւ անգամ «հազար պատերազմական կառք աւար «առաւ. որոնց մեծ մասը սակայն ոչնչացուց, հրամայելով որ հարիւրը միայն «իրեն համար պահուին²»:

Ծոփաց նահանգը հին Հայաստանի 15 ընդարձակ աշխարհներէն մէկն էր ու երբեմն ալ Փոքր Հայոց թագաւորութեան Սոփինիսը (Ζωφηνίης = dophene):

Յովսէպոս այսպէս Դաւիթ թագաւորին ժամանակակից կը համարէ Ծոփաց Արայ թագաւորի մը Աղրազար որդին: Դաւիթ թագաւորած էր մերձաւորապէս 990 թուականներուն Ն. Ք., ու եթէ Ծոփաց, Հայոց, Աղրազարէն առաջ Արայ մը թագաւորած է, անոր թուականը շատ աւելի հին պիտի եղած ըլլայ, որով Խորենացիին աւանդած Արայ Գեղեցիկին թագաւորութեան թուականներուն կը մօտենանք: Աղրազար եթէ իրապէս Արայի որդին է, զինքը կրնանք

1. Տես «De Civitate Dei» X-614.

2. Տես Յովսէպոսի «Հնախօսութիւնները» է: Գլուխ Ե 1.

ընդունիլ իբր մեր պատմիչներուն կարգուոր եղաւ Արայ Գեղեցիկին որդին ու յաջորդը: Յովսէպոս ընդունուած է ամէնքէն իբրեւ ճշմարտագոյն պատմիչներէն մին, ու կրնանք հաւատալ իրեն թէ Արայ անուանով թագաւոր մը իշխած էր Ծոփաց վրայ: Հետեւեալներն են Յովսէպոսի բառերը. —

«Φόρους τε αὐτοῖς ἐπιτάξας κατ' ἔτος τε-
«λεῖν, εἶτα ἐπὶ Ἀδράζαρον τὸν Ἀράου
«μὲν ὕιον, βασιλέα δε τῆς Ζωφηνίης ἐ-
«στράτευσε καὶ συμβαλὼν αὐτῷ παρὰ τὸν
«Εὐφράτην ποταμὸν τῶν μὲν πηγῶν αὐτοῦ
«διέφθειρεν ὥς δις μισρούς, τῶν ἱπποτῶν
«ὥς ἐπτακισχιλίους»:

Որոշապէս կը խօսուի Հայոց Արայ անունով թագաւորի մը մասին որ Դաւիթ թագաւորէն առաջ թագաւորած է:

Պրուտարքոսի վերագրուած «Վասն գետոց և լեռանց» գրքին մէջ կը խօսուի հայկական գեղեցիկ աւանդութեանց վրայ, ուր կը յիշուի նաեւ Էրոսի կամ Արէսի անունը:

Իր Երասխ գետին նուիրուած տողերուն մէջ հետեւեալները կը կարդանք. —

Ա. Արաքսէս Հայաստանի գետ մըն է. այսպէս անուանուած է Արաքսէս Պիւլոսի որդիէն: Վասն զի ասիկա իշխանութեան համար իր Արեւիտ պապին դէմ ելլելով՝ զայն նետով սպաննեց ու երբ վրէժի աստուածներէն կը հալածուէր, նետուեցաւ Բակարոս գետը՝ որ անկից վերջ կոչուեցաւ Արաքսէս, ինչպէս կ'աւանդէ Կոստիփոն իր Պարսկական պատմութեան մէջ:

Արաքսէս Հայոց թագաւորը իր սահմանակից Պարսիկներու դէմ անգամ մը պատերազմ հրատարակեց, բայց կոխը գետ չսկսած՝ պատգամէն իմացաւ որ յաղթութիւնը կրնայ ունենալ՝ եթէ դժբախտութիւններէ ազատող աստուածներու երկու ազնուազգի կուսաններ զոհէ: Թագաւորը իր գաւազներուն հայրական խանդաւանքէն շարժած՝ խնայեց իր աղջիկներուն և հրամայեց որ իր հպատակներէն աչքի զարնող գեղեցիկութեամբ երկու կոյսեր զոհասեղան բերուին: Աղջիկներու հայրը Մնեսալքէս ժամանակ մը լռեց այս

անիրաւութեան դէմ, բայց երբ յարմար առիթը ներկայացաւ, սպաննեց թագաւորին աղջիկներն ու փախաւ Սկիւթացիներու երկիրը: Արաքսէս երբ այս եղածն իմացաւ, սաստիկ տրտմեցաւ ու ինքզինքը Հալմոս գետը նետեց որ անկէ վերջ ստացաւ «Արաքսէս» անունը:

Բ. Հոն խոսաւ մը կը բուսնի զոր տեղացիները իրենց անունով կ'անուանեն Արաքսա (Αράξα) որ կը թարգմանուի կոյսերը ատող, որովհետեւ երբ ան գտնուի աղջիկներէն՝ անմիջապէս կը թարշամի:

Գ. Հոն կը կը գտնուի նաեւ սեւ գոյնով ու Սիկիոն կոչուած քար մը, որ երբ մահ գութելու պատգամն ընէ, երկու կոյսերու ձեռքով՝ կը դրուի դժբախտութիւններէ ազատող աստուածներու խորանին վրայ, իսկ քահանան երբ դանակով դաշի վրան, արեան առատ հոսանք մը կը սկսի ու արարողութիւն կատարողները մեծ աղմուկով կը հեռանան ու քարը կը թողուն մեհեանին մէջ, ինչպէս որ կը պատմէ Դորոթէոս քաղղէացին իր քարերու վրայ գրած գրքին մէջ:

Դ. Անոր քով կայ Դիորփոս լեռը, այսպէս կոչուած երկրածին Դիորփոսէ, որուն մասին կը պատմուի հետեւեալը: Միհր բաղձալով որդի մը ունենալ, և կանացի սեռը ատելուն՝ քար մը կը բեղմնաւորէ, որ յղանալով Դիորփոս անունով որդի մը կը ծնանի: Սա երբ կը մեծնայ ու կը զօրանայ՝ մեծամորէն Արեալը կռուի կը զրգոհէ, բայց անկից կը սպաննուի ու այսպէս աստուածներու նախախնամութեամբ համանուն լեռան կը փոխուի:

Ե. Հոն նոնենայ նման ծառ մը կը բուսնի որ առատ պտուղ կու տայ ու խաղողի համ ունի: Այս պտուղը հասունցած պահուն, երբ մէկէ մը քաղուի ու նոյն միջոցին Արեալը կոչուի, քաղուածը ձեռքին մէջ կը կանանչնայ, ինչպէս կ'աւանդէ Կոստիփոն իր Ծառերու վրայ գրած ԺԳ.Պ գրքին մէջ¹:

Դ. մասին մէջ յիշուած «Արէսը կռուի

1. Տես Պրուտարքոսի «De Fluviiis».

կը զրգռէ բայց անկից կը սպաննուի »
դէպքը որ մեզ կը հետաքրքրէ, հետեւեալ
բառերով կ'արտայայտէ. —

«Ὁς ἀκμάσας καὶ εἰς ἄμωλλαν ἀρετῆς τὸν
« Ἀρῆ προκαλεσάμενος ἀνῆρέθῃ οὗτος
« κατὰ πρόνοιαν θεῶν εἰς δμῶνυμον ὄρος
« μετεμορφώθῃ. »

Հայկական աւանդութեան համաձայն
Արտաւազդ փակուած է Մասեաց լեռնե-
րուն մէջ: Իսկ Միհրը կրնայ մեր պատ-
մութեան Մհերը եղած ըլլալ որ Վասպու-
րականի ժայռերուն մէջ փակուած է Տոս-
պի « ագռաւաքար » ըսուած տեղը: Մհերի
դուռը կը գտնուի Վանայ կողմերը:

Արայ Գեղեցիկը համաստեղութեան մէջ
ալ սեփական աստղ մ'ունի, իսկ հայոց
հին ամիսներէն մէկը իրեն նուիրուած ըլ-
լալով կը կոչուէր « Արաց »: Ինչպէս որ
Հռովմայեցիք Յուլիս ու Օգոստոս ամիս-
ները նուիրեցին Կեսարին ու Օգոստոսին
յիշատակներուն:

Հայ ու օտար հեղինակներն ու աւան-
դութիւնները քննելէ վերջ, բացայայտ-
րէն կրնանք ընդունիլ Արայ Գեղեցիկի
գոյութիւնը, որ եղած էր Հերոս թագաւոր
մը կամ քաջութեան աստուած մը: Ունէր
իր աստուածազգի շնիկները որոնք նա-
խապէս կը կոչուէին « Յարալէզ » = յար-
լզող, ու երբ Արայի մահէն վերջ անոր
վէրքերը լգեցին՝ ստացան « Արալէզ » ա-
նունը:

Արայ Գեղեցիկ զոհ գնաց իր հայրե-
նեաց պատուոյն ու անկախութեան համար՝
մերժելով զօրաւոր օտար թագուհիի մը
անպատուաբեր առաջարկները: Եթէ Արայ
Գեղեցիկը լոկ գոյութիւն ունեցող հերոս
մը նկատենք՝ իր կողակիցը եղած կ'ըլլայ
Նուարդ իշխանուհին, իսկ եթէ զինքը աս-
տուած մ'ընդունինք, իր սիրուհին ու
կինն եղած էր Հայաստանի Աստղիկ զի-
ցուհին:

Նիկոսիա

ՆՈՒՊԱՐ ՄԱԳՍՈՒՏԵԱՆ

ԽՈՐԱՆԻԿ

Գիւղի ճամբուս մենութեան մէջ տխրագին
Յիսուս մը մերկ տեսայ գամուած կոշտ փայտին.
Յանկարծ բուրեան լոյսի կաթիլ մը դեղին
խաչեցեալին աչքերէն վար սահեցաւ:

Եւ ուրիշ մ'ալ բերերուն տակը շողաց

Եւ անոր մէջ տիեզերքն էր ամփոփուած,

Եւ անոր մէջ Աստուծոյ ցան էր գրուած

Ան ալ ինկաւ հողին վըրայ փըշանուտ:

Ո՛վ գիտէ թէ քանի՜ երկար տարիներ

Արտասուած էր այսպէս մինակ ու լռին.

Քանի՜ անգամ հառաչանքով եկուորին

Սիրտն էր բացած երանութեան գարունին:

Չայն բարեպաշտ ձեռք մը կարծես գամեց հոն,

Որ մերկ ըլլար յաւերժ տանջուած մարդերուն

Ու գիտնայինք մրրիկին մէջ մեր հոգւոյն

Թէ մեզ համար կայ լուռ Աստուած մ'արտասուող:

Հ. ՎԱՋԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԻԱՅԻԻ ԱՌԵՏԱՐԱՆԸ

Թուական « Ի թիւ հայոց հարիւրուրից, և երկուսուսն սկիսեալ երից » = 1387

Ա. ԹՈՒՂԹՔ. — Երեք հարիւր երե-
սուն (330):

Ծաւօր. — Ըստ կատարուած թուա-
գրութեան էջ 50-էն կրկնուած է մինչեւ
էջ 70: Այսպիսով ուրեմն թուղթերուն
ընդհանուր թիւը կ'ըլլայ 350 (Երեք հա-
րիւր յիսուն): Էջերն ու թուահամարները
նշանակած ենք ըստ կատարուած թուա-
գրութեան:

Բ. ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ. — $13\frac{1}{2} \times 9\frac{1}{2}$ հա-
րիւրորդամեղր:

Գ. ԳՐՈՒԹԻՒՆ. — Երկսիւնակ: Ամէն
մէկ սիւնակի լայնքն ու երկայնքը՝ 3×9 :

Դ. ՏՈՂԵՐ. — Իւրաքանչիւր սիւնակն
ունի 21 տող:

Ե. ՆԻԻԹ. — Նուրբ և սպիտակ ընտիր
մագաղաթ:

Զ. ԿԱԶՄ. — Տախտակակող, կաշե-
ծածկ և ապա պատուած ոսկեայ թիթե-
ղով, իսկ մէջքը ամբողջութեամբ ոսկեհիւս
շղթայ: Բացուելու կողմը ոսկեայ կափա-
րիչ: Չախակողմին վրայ անարուեստօրէն
փորագրուած է Յիսուսի խաչելութիւնը:
Խաչը Գողգոթայի վրայ, վարը գանկ և
բազկոսկրներ: Խաչին ձախակողմը կանգ-
նած է Ս. Աստուածածին, իսկ աջակողմը՝
Ս. Յովհաննէս: Խաչին գլխավերը՝ « ԹԳՐ
ՀՐՑ » մականգրութիւն: Աջին՝ արեւ, ձա-
խին՝ լուսին:

Կազմի աջ կողքի ոսկեայ թիթեղին վրայ
նոյն արուեստով փորագրուած են Յով-
հաննէս Որոտնեցիի և Գրիգոր Տաթե-
ւացիի նկարները: Երկուքն ալ կանգնած
են կամարներու տակ պատարագչի արքե-
պիսկոպոսական հանդերձներով զգեստա-
ւորեալ: Երկուքն ալ ձախ ձեռքերուն
բռնած են աւետարան, իսկ աջ ձեռքերը
բիւշ մը բարձր՝ խաչակնքելու դիրքով:
Որոտնեցիի գլուխը լուսապսակ է, իսկ Տա-

թեւացին սրածայր գլխարկ մ'ունի, որ
կը նմանի և՛ եպիսկոպոսական թագի և՛
վեղարի, դարձեալ լուսապսակ: Որոտնեցիի
մօրուքը սպիտակ է, իսկ Տաթեւացիինը՝ սեւ:
Նկարներուն վերը գրուած է հետեւեալը.

« Սր. Յովհաննէս Որոտնեցի » « Սր. Գրիգոր
Թաթեւացի »:

Բացուելու կողմի ոսկեայ կափարիչ —
պահպանակը զարդարուած է Քրիստոսի
դաստառակի պատկերով, որուն աջ ու
ձախ կողմէն բռնած են երկու թեւատա-
րած հրեշտակներ: Կափարիչին վրայ կայ
հետեւեալ մականգրութիւնը — « Դաստա-
րակն է Քրիստոսի »: Կազմի կափարիչի
ոսկեշղթայ կապերէն մէկը կայ (վերին),
իսկ միւսը (վարին) կտրուած է:

Է. ՊԱՀՊԱՆԱԿ. — Չունի:

Ը. ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ. — Պահուած է շատ
լաւ և խնամքով: Իրր մասունք և սրբու-
թիւն գրեթէ միշտ անձեռնմխելի մնացեր է:

Թ. ԳԻՐ. — Պարզ, սիրուն և վարժ
ձեռքի բոլորգիր: Նոր տողերուն գլխա-
տառերը գրուած են ոսկեգոյն երկաթա-
գրերով:

Ժ. ԹԱՆԱՔ. — Սեւ: Աւետարաններուն
ցանկերը (չորս տեղ) գրուած են կարմիր
թանաքով, իսկ համարարաւորները՝ կա-
պոյտ թանաքով: Էջ 20բ, 87բ, 146բ,
237բ (աւետարաններու սկզբի էջերը)
գրուած են ոսկեգոյն թանաքով:

ԺԱ. ԶԱՐԴԱԳՐԵՐ, ՆԿԱՐՆԵՐ, ԽՈՐԱՆԱ-
ԶԱՐԵՐ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԵՐ ԵՒՆ. — Խո-
րանագարդերը սկիզբէն՝ 12 հատ, այս-
պէս. էջ 5բ, 6ա, 7բ, 8ա, 9բ, (երկսիւն
խորան) 10ա, 11բ, (երկսիւն խորան) 12ա,
13բ, և 14ա (երեքն ալ երկսիւն խորան-
ներ):

Մատթէոս աւետարանիչ էջ՝ 19բ, դի-
մացը խորանագարդ: Մարկոս աւետարա-